

О ПЛАТОНОВОМ ФИЛЕБУ

Већ се подоста времена сматра да Платоново дело није јединствено и непротивечно, у оној мери логички кохерентно и доследно како се некада, у претераном дивљењу према аутору узвишеног учења о идејама, веровало. Па и само учење о идејама, ослобођено кабастих наслага неоплатонизма и свакојаког другог идеализма, полако је, али неумољиво, губило своје философске вернике углавном захваљујући развоју природних наука и њиховој егзактној очигледности. Чак се за последњих стотинак година дошло дотле да се сматра како је сам Платон доста различит у разним својим „фазама”, у свом метафизичком периоду и у своме позном добу¹. А границу између ове две етапе треба, отприлике, да чини дијалог *Фајар*, писан 360. године или касније, када је Платону било већ готово седамдесет година. И као да је општеприхваћено схватање да ови позни дијалози представљају силазну линију Платонове философије. А то су дијалози *Софисти*, *Државник*, *Филеб*, *Тимај*, *Критија* и *Догађајак законима*². Уз то, овој скупини списа припадају и *Седмо њисмо* и *Осмо њисмо*. А то су, очигледно, све списи који не заслужују да буду занемарени. Можда они у неку руку и нису онаква бриљантна књижевност као неки ранији дијалози, у њима нема оних раскошних прича, понекад ларпурлартистичких расправа, духовитог дијалога и живих ликова. Горко искуство са Сиракузом, да се чак и не узима у обзир ништа друго, било би довољно да затамни гаму Платоновог израза за последњих тринаест година његова живота. Уосталом, управо тих година, Платон је постао сиромашнији за неколико непроцењивих пријатеља, чија га је интелектуална активност толико богатила пре његове релативно ране смрти. Мислим на генијалну личност Еудокса са Книда³, који није био само математичар и астроном већ и географ и лекар, као уосталом и његов учитељ Архита из Таранта, адресат Платоновог *Дванаесттог њисма*. Еудоксов прилог теорији о ирационалним бројевима, о пропорцијама и о запремини тела

¹ cf. Y. Brès, *La psychologie de Platon*. — Paris, 1968, p. 172 (Diss).

² Аутентично, ипак, по схватањима многих новијих испитивача: Y. Harward (1928), E. des Places (1956), L. Novotny (1960) и O. Specchia (1967), cf. *Gnomon* 41 (1969) 695.

³ U. von Wilamowitz — Moellendorf је чак мислио да је у време његове смрти, вероватно 355. године, и настао Платонов *Филеб* на основу расправа о уживању као главном добру, што је заступао Еудокс, cf. G. C. Field, *Plato and his Contemporaries*. — London, 1967, бр. 75 (University Paperbacks 213).

са закривљеним површинама познат је из Пете и Дванаесте књиге Еудоксових елемената. Ређе се наводи да је он заступао схватање о лоптастом облику земље. Нешто пре њега, не дочекавши чак ни своју ἀκμὴ по рачуну хеленске психологије, умро је Архита,⁴ питагоровац из Јужне Италије с којим је Платон био у присном пријатељском и научном контакту. Полазећи од познате Питагорине мисли да је број основа свих ствари, Архита је веровао да је помоћу математике могуће досећи до правог сазнања о универзуму и до појединих особина посебних ствари. Није више било ни математичара Теајтета, који је, као и његов учитељ Теодор из Кирене, био близак с Платоном и његовим философским и математичким проучавањима. Он је, по некој чудној судбини математичара, умро са четрдесетак година, 368. године, отприлике у време кад се, данас, датира Платонов дијалог који носи његово име. Својим проучавањима о несамерљивости дужи Теајтет је знатно помогао Еудоксу у решавању проблема ирационалних бројева и, пре Архимеда, наслутио питања инфинитезималног рачуна. Кад се има све ово на уму, промене у сазнању Платонових савременика о броју, величини и другим проблемима математике, сасвим је разумљиво што код Платона нема *иγεје броја*, како примећује, уз друго теоријско објашњење Аристотел (Eth. Nic. 1096a). Овакву Платонову опрезност у односу према једној науци чији су се теоријски хоризонти њему наочиглед ширили можда је још најлакше разумети данас, у време брзих промена многих основних научних појмова. Да не спомињемо ништа друго до неочекивано сазнање о вероватној фрагментацији електричног набоја.

После смрти ових људи око Платона није више било великих математичара. Али и без нових интелектуалних подстицаја те врсте Платон је имао и сувише ствари које је ваљало преиспитивати и даље изучавати, јер ни са седамдесет година он није напустио своју животну и философску максиму: ὁ βίος ἀνεξέταστος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων. Такво теоријско удубљивање, преиспитивање и приближавање неким научним појмовима познатим тек данас представља, између осталог, и дијалог *Филеб*. Поднаслов овог „етичког списка” гласи „О уживању”. Платон, међутим, у њему не говори једино о уживању нити размишља једино о моралним и етичким категоријама у философији. Овај дијалог је, у ствари, најзрелији⁵ израз Платонових знања из антропологије, психо-

⁴ cf. *Lexikon der Antike*, — Leipzig, 1971, s. v.

⁵ Иако се овакве оцене морају давати више него опрезно, ипак се за њу одлучујем, јер у *Филебу* налазимо Платонов повратак типично хеленској трезвености и равнотежи, и у теорији и у пракси. Принцип хармоније за Платона је подједнако важно у медицини као и етици, у биологији као и педагогији. У *Тимају* он изричито тврди да „за здравље и болест, као и за врлину и порок ниједна симетрија и аметрија није важнија од оне која постоји између душе и тела“ (87d, прев. М. Н. Ђурић). Бар са становишта савремене науке овом схватању о значају физиолошке равнотеже немашта да се приговори. О етици, cf. В. Павићевић, *Основи етике*, Београд, 1967.

логије, медицине и, најзад, из онтологије, етике и логике. У њему се не преиспитују само за етику релевантни појмови као *добро*, *живљење* и слично, него и већина других основних питања хеленске философије: *једно — многи, коначно — бесконачно, савршено — не-савршено, биће, узрок и суштина*, и њихов међусобни однос, затим категорије *лажни* и *истинити*, па *сазнање*, *исправно мишљење*, *учење* и *памћење*. У својој познатој књизи о Платону А. Е. Тејлор истиче да се обично недопустиво занемарује Платонов допринос теорији учења и, уопште, одгоја. А то је Платон сам убрајао међу најкрупније теме своје философије. Али овде није у питању практична педагогија, како би се у први мах могло помислити. У његовој политичкој теорији, додуше, заступљена је и индивидуална и социјална педагогија. Али Платонова философска теорија учења као кључне епистемолошке категорије може се данас посматрати у светлости новијих знања из биологије, теорије информација, семантике и других наука. Уосталом, Јасперс је једном изјавио да се сва каснија философија пише на маргинама Платоновог дела. Тек су, заправо, хеленистички доксографи Платоново учење приказали као прегледан и затворен систем; у току свога настајања он то свакако није био. То се, можда, још најбоље види из развоја Платонове концепције о идејама и о сазнавању путем анамнезе. Платон је за идеје узео хипостазиран садржај појма, начинивши од њих савршене и непроменљиве парадигме ствари. Али у његовим позним дијалозима идеје престају да буду само *ипаригме* ствари, већ постају њихов *узрок* и *сврха*. Главни принцип њиховог сазнавања је *ἀνάμνησις*⁶. Али и она добија конкретније одређење него раније, нарочито у односу на *μνήμη* — способност човека да памти и да се сећа. У *Законима* се анамнеза не дефинише као „присећање, препознавање”, већ као други начин да човек сачува разборитост ако га она сама већ напушта. У *Филебу* се људска способност памћења и сећања обележава као начин да се очува свесност, односно *αἴσθησις* — доживљај душе и тела заједно.

Ἀνάμνησις је, међутим, присећање које тело *не* доживљава. Будући да је заборав нестанак памћења (*λήθη μνήμης ἕξιτος*), боље је да се то стање када душа није захваћена телесним потресима

⁶ Чини ми се да питањима *μνήμη* и *ἀνάμνησις* код Платона у новије време није поклоњена адекватна пажња нити има неких оригиналнијих решења овог крупног проблема, чак ни у најобимнијем раду који му је последњих година посвећен. То је књига С. Huber-а *Anamnesis bei Plato*, објављена 1964. године (р. XXXI + 665) као докторска дисертација Папског универзитета Грегоријана у Риму. Та књига ми, нажалост, није била доступна, али судећи по приказу Ј. В. Скема у Гномопу 39 (1967) 829—831 може се закључити да научни резултати тог рада нису у сразмери са његовим обимом. Тим пре нису, што су му главни извори за изучавање анамнезе били само дијалози *Менон*, *Фајдон* и *Фајгар*. Симптоматично је, такође, што се тај докторски рад не узима у обзир у већ споменутој докторској дисертацији У. Врès-а о психологији Платоновој, ученој и модерној књизи пуној врло корисних разматрања, али не увек и јасних закључака. У. Врès, иако добро упознат са савременом теоријом у разним областима психологије, изгледа да је под јаким утицајем познате студије професора Додса о ирационалном код Грка.

и променама назове *ἀναίσθησία* — одсуство свесног доживљавања. Јер, са телом се могу догађати различне промене, а да тога човек уопште не буде свестан. То је, на пример, случај када растемо, или слично. Тако у антропологији у *Филебу* као да крупнију философску улогу него идеје добија памћење и сећање, за које се истиче да је карактеристична људска особина, заједно са истинским мишљењем и способношћу предвиђања: „Када не би имао способности памћења, неизбежно, је, ваљда, да се не би могао ни сетити да си икада осећао задовољство, нити би ти се, пак, уживање које доживљаваш управо сада ма и најмање урезало у сећање. А затим, када не би имао ни истинскога мишљења, ти чак ни док осећаш задовољство не би мислио да га осећаш, а, лишеном способности предвиђања (*λογισμός*), чак ти не би било могуће ни да предвидиш да ћеш у будућности осетити задовољство. Живео би тако, не животом човека него некакве медузе (*πέλεμων*) или шкољке као што их има у мору” (Phil. 21c, прев. К. Марицки и И. Гађански). Не бих хтела да кажем да је под „урезивањем у сећање” Платон могао мислити на нешто као неурограми или трагови памћења, како се то данас зове, али је ипак разумљиво и за данашњег читаоца саопштио једну мисао модерне биологије: да је то значајна карактеристика људског бића што може да мисли и говори о *јуче* и о *суштра* и да је дете на анималном степену свесности докле год није у стању да примењује ове појмове⁷. Платон даље говори и о тој вези између памћења, језика и мишљења. Представа у нама настаје на основу опажаја и сећања, јер човек просуђује на основу ранијег искуства оно што види нејасно или из далека. Кад човек то и формулише и искаже неком другом, онда то постаје *јовор*. Платонов је закључак да је, тако, наша душа налик на књигу у коју сећање с опажајима уписује ове говоре. У процесу сазнавања идеја и ствари није само акценат на препознавању и присећању на идеје, већ на извесној специфичној особини човека да то доживљава, уочава, памти, учи и саопштава. Платон је претпоставио постојање нечег инваријабилног, вечно истог, израженог бројем или геометријским ликом да би се у својој апстрактној општости ослободило свега појединачно редундантног и ефемерног. Из тога се, нарочито после њега, изродио крути објективни идеализам, иако то не би била једина теоријска могућност даљег развоја његовог учења. Управо његови позни дијалози показују да он сам све више ставља тежиште на спој биологије, семантике и своје теорије о идејама. Његов философски речник постаје све једноставнији, израз лишен оне симболике, метафоричности и разиграности као у миту о сеоби душе. Инсистирање на способности памћења и сећања и на интелектуалној делатности уопште као на главним елементима људске свесности и специфичности може се схватити као зачетак

⁷ „Кажемо да се пас боји да ће га господар ударити; али не: пас се боји да ће га господар сутра ударити. Зашто не? (§ 650). Могуће је замислити животињу која је разјарена, плашљива, тужна, весела, препашена. Али која се нада? А зашто не? (II део, § 1) Л. Витгенштајн, *Философска истраживања*.

теоријске биологије у Платона. Јер ми знамо да не само славни математичари већ и биолози антике потичу из Академије, али не знамо до које се мере та дисциплина могла проучавати у самој школи. Философска предзнања су несумњиво била дозрела толико да их ни Платон није могао занемаривати. Сви философи су се бавили и биологијом, чак и Парменид, који је мислио да се род детета одређује положајем заметка у материци. То су све схватања која деле античка биологија и медицина, као и познато Демокритово схватање о пангенези. Оно невероватно антеципира много касније Дарвиново учење о гемулама, данас већ увелико напуштено. Али то је био ниво знања на који се морала наставити Платонова не само спекулација о човеку него и опсервација. Јер философија више није могла прелазити преко чињенице да је и човек постао предмет природњачких истраживања⁸, али да се тим само философско испитивање још више компликовало. Не само у погледу социјалног, политичког и етичког приступа, него и психофизиолошког, генетичког, логичког, лингвистичког и естетичког. Платонов прилог новој проблематици о човеку је управо генијална антиципација улоге памћења и нечег инваријантног, што, после, Мендела и Моргана, тек са биологом и биохемичарем Жаком Моноом добија данас прецизније осветљење. Макар да Моноова књига *Нужносћ и случајносћ* директно подсећа на Демокрита, у њу улазе и Платонова наслућивања да у свету, па и у човеку, постоје неке трајне непроменљиве структуре, које се могу изразити бројем, формулом или неким апстрактним ликом. Од свих философских приступа који истичу значај памћења (нпр. Семон, Бергсон) највише на Платонову антропологију подсећа управо најмодерније биолошко учење. Реч је о молекуларној биологији, којој, уствари, тек предстоји прави развој. Захваљујући њој, као и кибернетици, и теоријској и практичној, све се више увиђа невероватна сложеност памћења и вечитог преношења информација на најдубљем нивоу живог организма до кога је данас успело да проникне људско знање. Информације фиксиране у извесним беланчевинама („ензимима“) или у молекуларним кодовима заиста се актуализују „пресећањем“ и са становишта савремене науке. То је, наравно, све далеко мање једноставно него што изгледа код Платона. Уосталом он сам и не каже да је једноставно; зашто бисмо иначе у једном философском делу, писаном више од педесет година, узалуд трагали за једном једином коначном дефиницијом?

⁸ Аристотел, тако, замера Сократу што је скренуо пажњу са истраживања „природе“ на „политику“ и „етику“ (De gen. animal. 642a 24—31, cf. D. Ross, *Aristotle*. — London, 1968, p. 125, Univ. paperb. 64). А Платон у *Фајгону* ставља Сократу у уста речи: „Још док сам био млад, ја сам, Кебете, неодољивом жељом зажелио се оне мудрости коју зову науком о природи. . . Напослетку се мени самом учинило да сам за сав тај начин испитивања необдарен као ништа на свету“. (Phaed. 96a — с, прев. М. Н. Ђурић),

Аристотел је већ „поједноставно“ његово схватање о идејама. Доводећи у везу то учење са проблемима постајања и репродукције, Аристотел одбацује „узрочност идеја коју им обично приписују извесни философи“, јер „није ни најмање потребно да неки образац даје облик за природне стварности“ (Met. Z. 1033b —1034a, прев. Б. Гавела). „Even where the specific form pre-exists actually (i. e. in natural generation), it does not exist apart from individual instances. Form is eternal only by virtue of the never-failing succession of its embodiments. Form indicates a 'such', never a 'this': a characteristic, never the concrete thing that bears it“. Овим речима коментарише професор Д. Рос Аристотелову контрааргументацију (op. cit. p. 175). Наравно да се у то доба без елементарних знања из хемије и није могло отићи даље. Да би нагласио извесну инваријантност у антрополошком смислу, Платон није могао избећи статичност у теорији. Уосталом, Аристотел приговара чак и Демокриту да је „наглашујући структуру, заборавио функцију“ (D. Ross, op. cit. p. 122, 125). С исправношћу оваквог Аристотеловог мишљења савршено се слаже став француског нобеловца, молекуларног биолога Жака Моноа који тврди да је израз „жива материја“ бесмислен. „Il y a des systèmes vivants; ils n'y a pas de 'matière' vivante. Aucune substance, aucune molécule extraite et isolée d'un être vivant ne possède, par sui même les propriétés paradoxales“. Или, како би рекао Аристотел, мртва рука има исту структуру као и жива осим — једне: функције. Ту се Аристотел и Моно слажу, и то није једина тачка подударања. Моно, на свој начин, говори о сврховитости као основном принципу, с том разликом што за њега сврховитост (Finalité или, како је он зове Téléonomie), постоји само код живих система. Он сматра Аристотела „метафизичарем“ зато што он теленомију и емергенцију („les propriétés paradoxales“) схвата као универзалне особине које се код живих бића једино у већој мери манифестују него иначе. За утеху Аристотелу можда може да служи што исте теоријске недостатке Моно приписује и дијалектичком материјализму. Да ли је то недостатак философије што тако егзактна и модерна наука као што је биохемија и молекуларна биологија мора да се служи још појмовима античке философије¹⁰. питање је чији одговор припада будућности. Очигледно је да, засад, природне науке и философија нису усаглашене. У сталном страху од биологизма философија углавном држи, без потребе, „једнострану дијету“, која је по Витгенштајновом мишљењу, „главни узрок философских болести“. Ваљда је отуда могуће да од Хајзенберга, физичара и математичара, нашег савременика, чујемо речи за које бисмо „оптужили“ Платона: „А ако нас при-

⁹ J. Monod, *Leçon inaugurale*, Collège de France, № 47, 1968, p. 10.

¹⁰ „Напредак се, уопште, одликује тиме што изгледа много већи него што стварно јесте“ — Нестројева мисао коју је за мото својој књизи „Философска истраживања“, писаној шеснаест година, узео савремени философ Л. Витгенштајн, и о којој, увек поново, ваља размишљати.

рода наводи на математичке облике с којима пре тога нико није рачунао, ми се не можемо одупрети схватању да су ти облици прави, да нам они откривају истински карактер природе”.

Из овог кратког конфронтирања неких античких и модерних схватања моћи ће и површан читалац да бар донекле оцени дале-косежно значење Платонова *Филеба*, Платонових претходника и савременика.

Београд

Ксенија Мариџки-Гађански.

ZUSAMMENFASSUNG

Ksenija Maricki-Gadjanski; ZU PLATONS „PHILEBOS“

Der Dialog *Philebos* wird im vorliegenden Aufsatz nicht als eine den gedanklichen Verfall Platons anzeigende philosophische Schrift, sondern vielmehr — samt den anderen späten Dialogen — als reifer Ausdruck von Nüchternheit und wissenschaftlichem Weitblick ihres Autors betrachtet. Dabei wird besonderes Gewicht den Begriffen *mne* und *anamnesis* beigemessen, da diese in den genannten Dialogen viel enger als in jenen früher entstandenen mit dem Idee-Begriff zusammenhängen. Auch sind neuerdings diese Platonschen Kernbegriffe nicht genügend untersucht worden; es gebührt namentlich an einer eingehenden Analyse derselben im Lichte der modernen einschlägigen wissenschaftlichen Ansichten. Um das Bedürfnis nach einem solchen methodologischen Zutritt zu den Platonschen philosophischen Konstanten zu veranschaulichen, wurden einige Parallelen zu den heutigen Theorien auf dem Gebiet der physischen, kybernetischen und biologischen Wissenschaften, vor allem aber zum philosophischen Aspekt der molekulären Biologie angedeutet, so wie er am ausgeprägtesten in der Lehre des französischen Nobelpreisträgers Jacques Monod verkörpert ist. Es handelt sich da nämlich um die moderne Auffassung der Beziehung Biologie-Ethik, welche die Verfasserin sonst, alle spezifischen Verschiedenheiten wohl berücksichtigend, auch schon in Platons *Philebos* dargelegt zu finden glaubt. Da dies aber ein zu umfangreiches Thema der philosophisch-historischen Untersuchungen ist, begnügt sich der vorliegende Text damit, die ersten notwendigen Vorbemerkungen dazu zu formulieren.